

017

UCHWAŁA NR   /   /2024
RADY MIASTA ZAMOŚĆ

z dnia ..... 2024 r.

**w sprawie przyjęcia sprawozdania z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata
2020 - 2023**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 609) oraz art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.), Rada Miasta Zamość uchwała co następuje:

- § 1. Przyjmuje się sprawozdanie z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2020 – 2023 w brzmieniu załącznika Nr 1 do uchwały.
- § 2. Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Zamość.
- § 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

DYREKTOR WYDZIAŁU
mgr inż. Joanna Rączka

ADWOKAT
Wioleta Bojer-Marciniak

Urząd Miasta Zamość

**SPRAWOZDANIE
Z REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU
OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA ZAMOŚĆ
ZA LATA 2020-2023**

Zamość maj 2024 r.

Spis treści

Strona

Wstęp	5
1. Obszar 1.	
Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) oraz świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	
1.1. Kierunek działania - Prawna ochrona zabytków Zamościa.....	7
1.1.1. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego	7
1.1.2. Aktualizacja Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego.....	8
1.1.3. Gminna Ewidencja Zabytków.....	9
1.1.4. Wpis do rejestru zabytków.....	11
1.1.5. Uchwała „krajobrazowa”.....	12
1.1.6. Opinie, badania, opracowania.....	12
1.2. Kierunek działań - Ochrona krajobrazu kulturowego i układu urbanistycznego.....	13
1.3. Kierunek działań - Opieka i ochrona zabytków nieruchomych.....	13
1.3.1. Pałac Zamoyskich.....	13
1.3.2. Akademia Zamojska.....	14
1.3.3. Rotunda Zamojska.....	16
1.3.4. „Rewitalizacja Starego Miasta w Zamościu”.....	17
1.3.5. Prace budowlano-konserwatorskie przy Bramie Lwowskiej Starej.....	19
1.3.6. Remont mogił na cmentarzu wojennym Rotunda.....	20
1.3.7. Prace remontowo-konserwatorskie na Starym miesieciu i przy zabytkach poza zespołem staromiejskim.....	21
1.4. Kierunek działań - Opieka i ochrona zabytków ruchomych.....	23
1.5. Kierunek działań - Opieka i ochrona zabytków archeologicznych.....	23
1.6. Kierunek działań - Ochrona dziedzictwa niematerialnego.....	23
1.6.1. Instytucje kultury i organizacje pozarządowe w propagowaniu dziedzictwa niematerialnego.....	24
1.6.2. Dziedzictwo niematerialne w edukacji.....	27
1.6.3. Dziedzictwo niematerialne w tradycjach regionu.....	30
1.6.4. Formy przekazu dziedzictwa niematerialnego.....	31
1.6.5. Współpraca ze środowiskiem naukowym w utrwalaniu dziedzictwa.....	33
1.6.6. Publikacje o zasięgu lokalnym i regionalnym.....	33
1.6.7. Szlak kulturowy.....	34

WSTĘP

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Zamościa został opracowany w ramach zadań własnych Prezydenta Miasta Zamość. Dokument po uzyskaniu pozytywnej opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przyjęto uchwałą nr XXI/345/2020 Rady Miasta Zamość w dniu 18 czerwca 2020 r. Obowiązek opracowania Programu i sporządzenia sprawozdania z jego realizacji, które przedstawiane jest radzie powiatu, wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2022 poz. 840 z późn. zm.).

Sprawozdanie z Gminnego Programu Opieki na Zabytkami Miasta Zamość zostało sporządzone w oparciu o założenia przyjęte w Programie, sformułowanym na podstawie celów zapisanych w ustawie, które przedstawiają się następująco:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określanie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Program został opracowany zgodnie z założeniami polityki państwa z poziomu krajowego, regionalnego i lokalnego w temacie szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego. Program jest spójny m.in. z:

- 1) Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019–2022
- 2) Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego
- 3) Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014– 2020 (z perspektywą do 2030 r.)
- 4) Wojewódzkim Programem Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego
- 5) Powiatowym Programem Opieki nad Zabytkami Powiatu Zamojskiego na lata 2019–2022
- 6) Strategią Rozwoju Powiatu Zamojskiego na lata 2007–2020

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Zamość na lata 2020-2023 jest dokumentem strategicznym wytyczającym kierunki i zasady polityki ochrony dziedzictwa kulturowego, w szczególności zabytków w granicach administracyjnych miasta, w tym z jej najcenniejszym zespołem zabytkowym, Starym Miastem wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wybór zagadnień ujętych w czteroletniej perspektywie realizacji Programu jest wynikiem przeprowadzonych konsultacji społecznych.

Celem nadrzędnym w Programie było wskazanie strategii działania, która pozwoliłaby na zachowanie, zrównoważone użytkowanie i wyeksponowanie historycznego zespołu

REALIZACJA ZAŁOŻEŃ PROGRAMOWYCH

1. Obszar

Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) oraz świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

1.1. Kierunek działania - Prawna ochrona zabytków Zamościa

Stare Miasto w Zamościu jako wyjątkowy klejnot narodowego dziedzictwa zostało dostrzeżone i docenione już na początku XX wieku i jest chronione następującymi dokumentami:

- 1) dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 1928 roku o ochronie dóbr kultury i muzeów,
- 2) wpisem do rejestru zabytków w 1936 r. i w 1966 r.,
- 3) dekretem Rady Ministrów nr 139 z 1974 r.

Przepisy prawne na obszarze chronionym, wykluczają wszelką eksploatację podziemną niekontrolowaną, dewastację budynków znajdujących się w strefie chronionej, ich nadbudowę oraz przekształcenie tkanki miękkiej.

Kolejnym wydarzeniem, które należy postrzegać jako sukces miasta jest:

- 1) wpis z dn. 14 grudnia 1992 r. Starego Miasta na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,
- 2) uznanie za pomnik historii „Zamość- historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku”, Zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 8 września 1994 roku.

Wyróżnienia te zobowiązują miasto do opracowania dokumentów wynikających z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zagadnienia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego oraz zabytkowych układów urbanistycznych, ruralistycznych, zabytków nieruchomych oraz stanowisk archeologicznych ujętych w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków odzwierciedlają m.in. następujące dokumenty:

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.
- Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

1.1.1. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego

Studium zostało opracowane przez zespół autorski w Pracowni Projektowej Doroty Sachajko z Gdańska i przyjęte uchwałą nr XV/232/99 Rady Miasta Zamość w dniu 20 grudnia 1999 r. Obowiązujące Studium zawiera zapisy dotyczące ochrony układów urbanistycznych, ruralistycznych, zespołów zabytkowych, krajobrazu kulturowego oraz ekspozycji obiektów i zespołów zabytkowych.

W latach 2020-2023 nie uchwalono zmian Studium zawierających modyfikacje ustaleń w zakresie dotyczącym ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego.

Jedyna zmiana Studium, wniesiona uchwałą nr XXXVIII/565/2021 Rady Miasta Zamość z dnia 29 listopada 2021 r. pozwoliła zaktualizować informacje dotyczące wieloobiektowego Pomnika przyrody „Florianka” przy ul. Szczebrzeskiej.

zachodnia przy skrzyżowaniu ulicy Generała Stanisława Maczka i ulicy Wiejskiej).
Na terenie objętym planem znajdują się budynki objęte GEZ:

- dom z pierwszej ćw. XX w. przy ul. Wiejskiej 18;
- dom przy ul. Wiejskiej 22 z 1934 r.

Cel: poprawa warunków zabudowy dla funkcji mieszkaniowej jednorodzinnej oraz skorygowanie układu komunikacyjnego.

- e) Uchwała Nr XLVII/667/2022 Rady Miasta Zamość z dnia 27.06.2022 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Zamość obejmującego teren w obrębie Jednostki Strukturalnej Nr 29 – Majdan – cz. południowa. Na terenie objętym planem znajdują się następujące stanowiska archeologiczne:

- nr arkusza map AZP 88-88/53;
- nr arkusza map AZP 88-88/54

Cel: skorygowanie układu komunikacyjnego poprzez likwidację terenów dróg wewnętrznych oraz poprawa warunków zabudowy dla funkcji mieszkaniowej jednorodzinnej.

- f) Uchwała Nr LII/708/2022 Rady Miasta Zamość z dnia 28.10.2022 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Zamość obejmującego teren w obrębie Jednostki Strukturalnej Nr 11 – Janowice cz. północna – teren Miejskiej Oczyszczalni Ścieków. Na terenie objętym planem znajduje się w części stanowisko archeologiczne o nr arkusza map AZP 88-88/4.

Cel: dostosowanie istniejących oraz wprowadzenie nowych parametrów i wskaźników zabudowy w sposób umożliwiający zrealizowanie inwestycji (budowa Punktu Selektywnej Zbiórki Odpadów Komunalnych oraz modernizacja Miejskiej Oczyszczalni Ścieków) planowanej przez Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej Sp. z o.o. w Zamościu.

- g) Uchwała Nr LII/710/2022 Rady Miasta Zamość z dnia 28.10.2022 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Zamość (teren w Jednostce Strukturalnej Nr 23 – Wschodnie Przedmieście Lubelskie – część wschodnia, położony pomiędzy ul. Powiatową, ul. Bolesława Chrobrego, ul. Władysława Łokietka i ul. Stefana Batorego). Na terenie objętym planem znajduje się budynek objęty GEZ – dom przy ul. Powiatowej 24 i 24a) z 1918 r.

Cel: poprawa warunków zabudowy dla funkcji mieszkaniowej jednorodzinnej wprowadzenie funkcji zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej z usługami. Dodatkowo skorygowano układ komunikacyjny.

1.1.3. Gminna Ewidencja Zabytków Miasta Zamość

Po przeprowadzonych konsultacjach i uzgodnieniach z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków zostało wydane Zarządzenie Nr 180/2013 r. Prezydenta Miasta Zamość z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie założenia i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków Miasta Zamość. Gminna ewidencja była na bieżąco aktualizowana na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 30 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1372), art. 22 ust. 4 i 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.), w związku z rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia

10.	Dom	nr 123 w ark. 3	ul. Janowicka 31
11.	Dom	nr 46/10 w ark. 47	ul. Kiepury 20
12.	Dom	nr 164 w ark. 58	ul. Lipska 49
13.	Dom	nr 233 w ark. 53	ul. Listopadowa 5
14.	Dom	nr 231 w ark. 53	ul. Listopadowa 7
15.	Dom	nr 213 w ark. 53	ul. Listopadowa 25
16.	Dom	nr 30 w ark. 52	ul. Lwowska 26
17.	Dom	nr 24/8 w ark. 60	ul. Młyńska 4
18.	Dom	nr 13 w ark. 52	ul. Młyńska 26
19.	Dom	nr 5 w ark. 52	ul. Młyńska 42
20.	Dom	nr 87 w ark. 54	ul. Narutowicza 12
21.	Dom	nr 157 w ark. 54	ul. Narutowicza 31
22.	Dom	nr 170 w ark. 54	ul. Orła 8
23.	Dom	nr 128 w ark. 47	ul. Partyzantów 35
24.	Brama z ogrodzeniem (ogrodzenie z bramą wjazdową)	nr 7 w ark. 53	ul. Partyzantów 78
25.	Dom	nr 48/2 w ark. 52	ul. Poprzeczna 21
26.	Dom	nr 42/1 w ark. 50	ul. Poprzeczna 23
27.	Obora	nr 42/1 w ark. 50	ul. Poprzeczna 23
28.	Dom	nr 79 w ark. 55	ul. Radziecka 16
29.	Dom	nr 27 w ark. 32	ul. Władysława Reymonta 35
30.	Dom	nr 25 w ark. 32	ul. Władysława Reymonta 37
31.	Dom	nr 177 w ark. 53	ul. Styczniowa 12
32.	Dom	nr 204 w ark. 53	ul. Waryńskiego 16
33.	Dom	nr 25/2 w ark. 59 nr 26/2 w ark. 59	ul. Weteranów 6
34.	Dom	nr 77 w ark. 57	ul. Wiśniowa 18
35.	Dom	nr 25 w ark. 34	ul. Wojska Polskiego 71

1.1.4. Wpis do rejestru zabytków

W dniu 11 maja 2023 r. do miasta wpłynęła odpowiedź Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego dotycząca skargi na decyzję Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 kwietnia 2022 r. znak: DOZ-OAiK.650.1075.2021.UB o wpisie do rejestru zabytków nieruchomości (nr rejestru zabytku A/1657) układu urbanistycznego tworzonego przez zachodnią część dawnych koszar, w której WSA oddalił zarzuty wniesione przez skarżących. Następnie pismem z dnia 2 marca 2023 r. Strony postępowania wniosły do Naczelnego Sądu Administracyjnego skargę kasacyjną od ww. wyroku. W związku z powyższym decyzja MKiDN z dn. 21 kwietnia 2022 r. znak: DOZ-OAiK.650.1075.2021.UB nie jest jeszcze prawomocna.

Po sporządzeniu opinii Inspektor Nadzoru Budowlanego podjął decyzję rozbiórki budynku przy ul. Partyzantów 28. Budynek położony był w pasie pieszym i ze względu na zły stan techniczny zagrażał bezpieczeństwu pieszych.

1.2. Kierunek działań - Ochrona krajobrazu kulturowego i układu urbanistycznego

W celu poprawy estetyki historycznych obszarów wybranych placów i ulic zrealizowano zadanie inwestycyjne pn. „Przebudowa ulicy Marszałka Józefa Piłsudskiego wraz z odcinkiem ulicy Peowiaków w Zamościu” w latach 2021/2022 ze środków Rządowego Funduszu Rozwoju Dróg. Wartość umowy na roboty budowlane 14 615 164,60 zł brutto, w tym dofinansowanie z RFRD w wysokości 7 066 361 zł brutto.

W latach 2020-2023 ruch samochodów na terenie Starego Miasta został ograniczony jedynie w trakcie przeprowadzanych remontów w obszarze staromiejskim na inwestycjach pn:

- 1) Remont konserwatorski ulicy Staszica i ulicy Greckiej w Zamościu w ramach zadania „Przebudowa placu Melchiora Stefanidesa wraz z odcinkiem ulicy Łukasińskiego.
- 2) Remont konserwatorski – Przebudowa Placu Melchiora Stefanidesa (droga gminna nr 110594L) wraz z odcinkiem ulicy Łukasińskiego (droga powiatowa nr 3314L) od km 0+010,89 do km 0+566,60.
- 3) Remont Konserwatorski – Przebudowa Placu Wolności (droga gminna nr 110595L) wraz z odcinkiem ulicy Kościuszki (droga gminna nr 110522L) od km 0+202,00 do km 0+308,00 oraz odcinkiem ulicy Okopowej (droga powiatowa nr 3322L) od km 0+000 do km 0+180,70. Po zakończeniu remontów konserwatorskich zniesiono ograniczenie ruchu samochodów.

1.3. Kierunek działań - Opieka i ochrona zabytków nieruchomych

Przeprowadzono szereg działań remontowo-konserwatorskich, rewitalizacyjnych i adaptacyjnych zrealizowanych na wybranych obiektach zabytkowych stanowiących własność miasta:

1.3.1. Pałac Zamoyskich

W 2022 r. miasto podjęło pierwsze działania promocyjne dotyczące wyłonienia partnera w systemie partnerstwa publiczno – prywatnego (PPP). W ramach tej formy inwestycyjnej powstał film promocyjny Miasto Zamość – Pałac Zamoyskich.

Poniesione wydatki: 8 000,00 zł.

W 2023 r. miasto kontynuowało działania promocyjne:

- w ramach PPP, powstały wizualizacje 3D Pałacu oraz artykuły promocyjne publikowane pn. „ZAMOŚĆ SZUKA INWESTORA Z WIZJĄ” na stronie www.investin.zamosc.pl
- przygotowano ofertę inwestycyjną PPP Pałac Zamoyskich, która została zamieszczona w bazie Centrum Obsługi Inwestora i Eksportera – w Departamencie Gospodarki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego: <https://gospodarka.lubelskie.pl/pl/tereny-inwestycyjne/zespol-rezydencjalny-palacu-zamoyskich>

- Akademicka Pracownia Humanistyczna, Akademicka Pracownia Wielokulturowa, Poligon warsztatowy – przestrzeń zajmowana przez Zamojski Dom Kultury,
  - Muzyczna Scena Plenerowa oraz Teatr w Akademii – sprzęt i wyposażenie z przeznaczeniem na organizację przedsięwzięć kulturalnych na dziedzińcu Akademii Zamojskiej przez Orkiestrę Symfoniczną im. Karola Namysłowskiego w Zamościu oraz Zamojski Dom Kultury.
- 3) Konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji. Wszystkie eksponaty z ekspozycji muzealnej Dzieje Akademii Zamojskiej i drukarni akademickiej, dostępne są w formie cyfrowej. Wszystkie zostały zdigitalizowane. Dotyczy to zarówno zabytkowych muzealiów, jak i eksponatów prezentowanych w formie kopii, replik, faksymiliów. Z eksponatami można się zapoznać na stronie internetowej Muzeum Zamojskiego oraz utworzonej stronie Zamojskiej Akademii Kultury. Na ekspozycji w obiekcie Akademii, w formie cyfrowej, prezentowane są zbiory biblioteczne Akademii Zamojskiej poprzez instalację sprzętu komputerowego, infokiosków, prezentacji multimedialnych.
- 4) Obiekt został zabezpieczony przed kradzieżą i zniszczeniem zamontowano: instalację przeciwpożarową, monitoring (televizja dozoru) zewnętrznego i wewnętrznego.

Zadanie II. Remont konserwatorski pomieszczeń parteru i I piętra na potrzeby I Liceum Ogólnokształcącego obejmował roboty budowlane oraz prace konserwatorskie.

Poniesione wydatki:

Rok	środki własne	z POIiŚ	Σ
2018	18 046,50	102 263,50	120 310,00
2019	6 899,05	39 094,60	45 993,65
2020	1 257 413,95	202 787,32	1 460 201,27
2021	6 127 520,20	0,00	6 127 520,20
2022	12 413 151,29	6 502 358,73	18 915 510,02
2023	25 906 345,69	18 432 490,12	44 338 835,81
Σ	45 729 376,68	25 278 994,27	71 008 370,95

Widok na Akademię Zamojską od strony zachodniej

W projekcie przewidziano uatrakcyjnienie ekspozycji w Rotundzie poprzez wyposażenie jej w nowe plansze informacyjne, ażurowy ekspozytor, makietę obozu przejściowego, elementy tyflograficzne tj. mapę terenu Rotundy i model Rotundy oraz infomaty zawierające prezentacje dotyczące tragicznej historii tego miejsca.

- 4) Wykonanie udogodnień dla osób niepełnosprawnych
W ramach projektu wykonano udogodnienia dla osób niepełnosprawnych w Rotundzie obejmujące podesty przy celach nr II i XX oraz obniżenie istniejącego progu przy wyjściu z celi nr XX.
- 5) Przebudowa toalet publicznych w budynku przy ul. Droga Męczenników Rotundy.
Prace objęły remont toalet w budynku i przystosowanie ich dla osób niepełnosprawnych, w tym budowę podjazdu (pochylni) dla osób niepełnosprawnych.
- 6) Dostawa i montaż instalacji fotowoltaicznej na budynku przy ul. Droga Męczenników Rotundy: budowa linii kablowych pomiędzy szafą kablową a instalacją fotowoltaiczną oraz montaż konstrukcji wsporczych wraz z panelami fotowoltaicznymi (20 sztuk o łącznej mocy 5 kWp), inwertera, zespołu akumulatorów, instalacji odgromowej, zabezpieczeń i budowa szafy kablowej.

W ramach działań podjętych w projekcie dofinansowanego ze środków poniesiono wydatki za lata 2020-2021

Rok	środki własne	z EFRR w ramach RPO WL 2014-2020	Σ
2019-2021	1 521 690,46	6 430 183,28	7 952 873,74

fot. Szymon Łyciuk Fragment zewnętrznego muru Rotundy Zamojskiej

1.3.4. „Rewitalizacja Starego Miasta w Zamościu”

W ramach projektu, zrealizowane zostały następujące zadania:

- 1) Rewitalizację Bastionu VI Twierdzy Zamość
W poddaszu Nadszańca K1 utworzono Centrum Edukacyjno - Integracyjnego oraz Klubu Rozwoju Zawodowego dla uczniów szkoły zlokalizowanej w nadszańcu, mieszkańców

W niedalekim sąsiedztwie placu zabaw utworzono przestrzeń rekreacyjno-sportową do uprawiania sportów czyli skate park. Na nawierzchni w formie gładkiej, żelbetowej płyty pojawiły się wyprofilowane przeszkody i stalowe poręcze, przystosowane do jazdy na deskorolkach, rolkach, hulajnogach i rowerach. Pojawiła się infrastruktura towarzysząca tj. ławki, kosze na śmieci, tablica z regulaminem, stojak na rowery. Zamontowano oświetlenie parkowe oraz wykonano ścieżki z nawierzchni mineralnej, stanowiących dojście do skate parku oraz placu zabaw.

- 4) Utworzenie toru modelarskiego na terenach fortecznych przy Bastionie VI.
Zadanie objęło utworzenie pełnowymiarowego toru modelarskiego do rozgrywania zawodów modeli latających akrobacyjnych na uwięzi oraz do bicia rekordów prędkości modeli latających. Tor o promieniu okręgu 18 m, wykonany został z nawierzchni mineralno-żywicznej z wodoprzepuszczalnej mieszanki kruszyw mineralnych i bezrozpuszczalnikowej żywicy epoksydowej w kolorze otoczenia.
- 5) Budowę systemu monitoringu na terenie Starego Miasta oraz Plant.
W ramach zadania powstał system monitoringu Starego Miasta w Zamościu oraz na terenie osiedla Planty.
- 6) Przebudowa ulicy Łukasińskiego i Placu Stefanidesa wraz z zewnętrzną infrastrukturą techniczną. Zadanie objęło przebudowę ulicy Łukasińskiego (od km 0+000,00 do km 0+461,51) oraz przyległego Placu Stefanidesa, tj. budowę zewnętrznej infrastruktury technicznej - wodociągu, kanalizacji deszczowej, oświetlenia, przebudowę gazociągu, budowę monitoringu oraz przebudowę kanalizacji kablowej.

Na działania podjęte w ramach „Rewitalizacji Starego Miasta w Zamościu” zakładające m.in. wyżej wymienione zadania poniesiono wydatki:

Rok	budżet miasta, budżet Państwa	z EFRR w ramach RPO WL 2014-2020	Σ
2020	6 765,00	0,00	6 765,00
2021	673 511,25	3 574 057,10	4 247 568,35
2022	1 758 002,04	8 856 026,35	10 614 028,39
2023	2 148 571,69	2 600 104,91	4 748 676,60
Σ	4 586 849,98	15 030 188,36	19 17 038,34

1.3.5. Prace budowlano-konserwatorskie przy Bramie Lwowskiej Starej

W latach 2022-2023 r. zostało zrealizowane zadanie pod nazwą „Zamość Brama Lwowska Stara (koniec XVI w.): prace budowlano-konserwatorskie, izolacja zielonego dachu”, etap I i II w ramach Programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z programu „Ochrona zabytków”. Obiekt zabezpieczono przed powstaniem dalszych zniszczeń. Wykonano izolację poziomą i pionową Bramy. W ramach prac konstrukcyjnych wzmocniono sklepienie i ściany wewnątrz Bramy nierdzewnymi prętami systemowymi. Izolacja zielonego dachu, zabezpieczyła obiekt przed zawilgoceniem i niszczeniem.

- remont mogił w Kwaterze Żydowskiej w którym wymieniono betonowe macewy i obrzeża mogił na granitowe oraz wykonano renowacja metalowych gwiazd.
- remont alei głównej w której wymieniono krawężniki na granitowe oraz wykonano nawierzchnię alei.

Rok	budżet miasta	z MKiDN	budżetu państwa	Σ
2021	70 782,97	84 229,91		155 012,88
2022			690 864,31	690 864,31
2023	45 198,19	88 129, 81		133 328,00
Σ	115 981,16	172 359,72	690 864,31	979 205,19

Fragment mogił na cmentarzu wojennym Rotunda

1.3.7. Prace remontowo-konserwatorskie na Starym Mieście oraz przy zabytkach poza zespołem staromiejskim.

Przeprowadzono prace remontowo-konserwatorskie kamienic na Starym Mieście oraz innych zabytkowych obiektach, poza zespołem staromiejskim, będących własnością komunalną na następujących obiektach:

- Pereca 6, 11, 12 – remont klatek schodowych za kwotę ok. 39,5 tys. zł, inne prace remontowo-konserwacyjne ok. 23,6 tys. zł
- Pereca 9 – remont dachu (wymiana pokrycia) za kwotę 61 tys. zł, remont klatki schodowej za 8,9 tys. zł
- Staszica 27 – remont klatki za kwotę ok. 11,6 tys. zł
- Żeromskiego 16-18 – remont klatki schodowej, wymiana drzwi do lokalu usługowego za kwotę ok. 7,5 tys. zł, inne prace remontowo-konserwacyjne 1,7 tys. zł
- Grecka 2 (Podkarpie) – remont pieców kaflowych za kwotę ok. 231 tys. zł, wymiana drzwi

1.4. Kierunek działań - Opieka i ochrona zabytków ruchomych

W roku 2022 poddano pracom konserwatorskim rzeźbę św. Michała Archanioła dłuta Mauchera, datowaną na II połowę XVIII wieku. Rzeźbę usytuowano przy Bramie Szczebrzeskiej wraz ze zleceniem dokumentacji badań podłoża gruntowego i opinii geotechnicznej pod usytuowaniem figury.

W 2023 roku, w ramach Stypendium Twórczego Prezydenta Miasta Zamość, zrealizowany został program stypendysty pn. „Dokumentacja fotograficzna wybranych wydarzeń kulturalnych, realizowanych przez Miasto Zamość, miejskie instytucje kultury oraz innych organizatorów życia kulturalnego”. Dokumentacja fotograficzna obejmowała również wydarzenia realizowane na Zamojskiej Rotundzie.

Zamojski Dom Kultury zorganizował Wystawę „Nekropolie” Zamojskiej Grupy Fotograficznej „Grupy Twórczej” w ramach Stowarzyszenia Kultura dla Zamościa, działającego przy Zamojskim Domu Kultury (przykłady architektury i rzeźby sepulkralnej na Zamojszczyźnie).

1.5. Kierunek działań - Opieka i ochrona zabytków archeologicznych

Z informacji pozyskanych od Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków przeprowadzono badania archeologiczne na terenach:

- ✓ obszar Zespołu Staromiejskiego Zamościa wraz z fortyfikacjami,
- ✓ trakt Lwowski
- ✓ cmentarz jeniecki na Karolówce.

1.6. Kierunek działań - Ochrona dziedzictwa niematerialnego.

Ochrona i upowszechnianie dziedzictwa niematerialnego w kontekście dóbr kultury wynika z ratyfikowanej przez Polskę Konwencji UNESCO w dn. 16.05.2011 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Celem Konwencji jest:

- a) ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- b) zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek,
- b) wzrost, na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- c) zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy,

Konwencja zawiera definicję dziedzictwa niematerialnego: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe*” oznacza *praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego.*

- b) Bastion II Kazamata Zachodnia- całoroczna wystawa kostiumów historycznych,
- c) Bastion II Kazamata Wschodnia- lipiec- sierpień 2021/2022 realizacja projektu,
  - a. "Legendy Dawnego Zamościa",
- d) "Turystyczna Majówka"- działanie popularyzujące zabytki Zamościa,
- e) bezpłatne wycieczki po Zamościu w wakacyjne czwartki. „Czwartki z Bernando Morando - edycja 2020, z Rudomiczem” - edycja 2021, z Janem Zamoyskim – edycja 2022, z Gryzeldą Wiśniowiecką – edycja 2023,

Wydarzenia organizowane przez miejskie instytucje oraz stowarzyszenia: inscenizacja historyczna „Szturm Twierdzy Zamość”, Jarmark Hetmański oraz Festiwal Smaki Zamościa i Roztocza oraz zajęcia edukacyjne „Zamość 1920 – przywrócić w pamięci w następnym stulecie”, (wystawy, lekcje muzealne, warsztaty, konkursy), działalność wydawnicza.

5. Zamojski Dom Kultury bierze czynny udział w wydarzeniach kulturalnych miasta:
  - a) wydarzenia kultywujące tradycje ludowe: Kiermasz i Konkurs Wielkanocny na pisanekę i palmę, Jarmark Hetmański-Festiwal Produktu Lokalnego "Smaki Zamościa i Roztocza", który tematyką obejmuje wytwory tradycyjnego rzemiosła, rękodzieło oraz tradycje kulinarne regionu,
  - b) wydarzenia kultywujące dziedzictwo kulturowe w obszarze teatru i literatury: Zamojskie Lato Teatralne, Ulica Literacka, Dzień Zamojski Festiwalu Stolica Języka Polskiego,
  - c) działalność Zespołu Pieśni i Tańca „Zamojszczyzna” wraz z Kapelą Ludową. Formacje te odtwarzają, przechowują i prezentują taneczno-muzyczne tradycje folklorystyczne Zamojszczyzny. Do tego dochodzi warstwa kostiumowa i elementy obrzędowości odtwarzane podczas występów,
  - d) działalność popularyzatorska europejskich tradycji muzycznych czasów renesansu i baroku, Zespołu Muzyki Dawnej „Capella All’antico,
  - e) folklor w ujęciu uniwersalnym prezentowany jest podczas Międzynarodowego Festiwalu Folklorystycznego „Eurofolk”.

6. Książnica Zamojska gromadzi, opracowuje i udostępnia zbiory regionalne, które dokumentują m.in. dorobek i bogactwo kulturalne regionu. Zasoby regionalne zgromadzone w Książnicy liczyły na koniec 2023 r. ogółem 29 730 jednostek inwentarzowych. Są to m.in. publikacje dotyczące dziedzictwa kulturalnego regionu zamojskiego, w tym spisane wspomnienia, monografie, wywiady, twórczość poetów ludowych, śpiewniki. Książnica posiada zasób biblioteczny (*Bibliografia Zamojszczyzny* i *Księgozbiór Klemensowski*).

Źródłem wiedzy o regionie jest również baza informacji „Czerpak Zamojski umieszczona na stronie internetowej Książnicy Zamojskiej.

Upowszechnianiu dziedzictwa służyły opracowywane regionalne zestawienia, kolekcje tematyczne i zestawienia bibliograficzne:

- ✓ „Powstanie Zamojskie (1942-1944)”,
- ✓ „Zamojskie sylwetki Niepodległej 1918”,
- ✓ „Druki z Drukarni Akademii Zamojskiej” na wystawie, ”,
- ✓ „Zamość i Zamojszczyzna w filmie”,
- ✓ 100. rocznica bitwy pod Komarowem,

oraz formy działalności edukacyjno-kulturalnej, w tym m.in.:

- a) „Zamość w literaturze, literatura o Zamościu” – spotkanie literackie,
- b) konkursy: Zbuduj miasto idealne w Minecraft; Mój Zamość,

- przygotowano 2 wystawy: „Biblioteka Pamięci” –wybór książek o tematyce ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich oraz „Wołanie o pamięć” - 16 plansz, z relacjami świadków, fotografie, artykuły prasowe.
- l) wydano publikacje regionalne, m.in.: „Straż Pożarna w Zamościu. 140 lat historii”,
- m) przygotowano w oparciu o zasoby cyfrowe Książnicy Zamojskiej, materiały do publikacji Zamość. Ulice i place.

1.6.2. Dziedzictwo niematerialne w edukacji

Upamiętnianie tradycji i lokalnego dziedzictwa niematerialnego jest jednym z istotnych zadań podejmowanych w placówkach oświatowych. Skala przykładów aktywności tych placówek świadczy o dużym zaangażowaniu i świadomości zarówno wśród pedagogów jak i u dzieci o wadze i znaczeniu tych wartości. Kulturowanie tradycji i dziedzictwa niematerialnego rozpoczyna się już w wieku przedszkolnym gdzie nauczyciele, dzięki swojej kreatywności, wykazują się licznymi inicjatywami, ucząc poprzez zabawę naszej historii, tradycji i obyczajów.

Do wybranych tylko przykładów aktywności dzieci w wieku przedszkolnym są następujące wydarzenia:

- ✓ wyjście na Rotundę, zapalenie zniczy przy Pomniku Dzieci Zamojszczyzny oraz na grobach poległych żołnierzy, na Pomniku Żydów Zamojskich – ofiar faszyzmu hitlerowskiego,
- ✓ udział w uroczystościach z okazji „Dnia Niepodległości”, nauka i śpiew hymnu Polski oraz prezentacji multimedialnej „Polskie symbole narodowe”,
- ✓ wycieczki do Muzeum Fortyfikacji i Broni Arsenał, Muzeum Zamojskiego, Książnicy Zamojskiej, Muzeum Starej Fotografii, Centrum Kultury Filmowej „Stylowy”, Regionalnej Izby Pamięci w Wysokiem w celu zapoznania z regionalną sztuką ludową, ginącymi zawodami oraz kultywowaniem polskich tradycji,
- ✓ realizacja programu autorskiego „Moja ojczyzna, moje miasto”,
- ✓ emisja filmu promocyjnego z okazji 440 rocznicy założenia Miasta Zamość,
- ✓ organizowanie kącików patriotycznych i regionalnych, zajęcia patriotyczne z wykorzystaniem symboli narodowych,
- ✓ cykl zajęć „Poranki patriotyczne”, „Przedszkolak w świecie języka i wartości – kultura, sztuka i literatura”,
- ✓ spotkania z Orkiestrą Symfoniczną im. Karola Namysłowskiego w Zamościu,
- ✓ organizacja Międzynarodowego Konkursu Plastycznego „Moje miasto – moja duma,
- ✓ współpraca z grupą rekonstrukcyjną „Banici Zamojscy” - pogadanki, prezentacje oraz Inscenizacja z Centrum Szkół Mundurowych – „Legendy o Lechu, Czechu i Rusie”,
- ✓ organizacja imprez i uroczystości w celu poznania tradycji, zwyczajów, obrzędów i tańców ludowych: Andrzejkowe Czary–Mary, Katarzynki, Jasełka, przedstawienie Wielkanocne,
- ✓ spotkania z twórcami ludowymi regionu – ozdabianie pisanek, wykonywanie palm wielkanocnych, wycinanki ludowe, zapoznanie dzieci ze strojami, potrawami i muzyką,
- ✓ realizacja programu autorskiego „Raz na ludowo”,
- ✓ regularne poznawanie polskich legend i twórczości polskich poetów.

pacyfikacja wsi Sochy koło Zwierzyńca,

- ✓ czynny udział w grze miejskiej „ Na wały! Niezwyciężona Twierdza Zamość” oraz w akcji „Cała Polska czyta dzieciom”.

W szkołach organizowane były akademie z okazji wybuchu II wojny światowej, odzyskania przez Polskę Niepodległości, Rocznice Zbrodni Katyńskiej, Uchwalenia Konstytucji 3 Maja, ponadto liczne akcje, spośród których wymienić należy: „Szkoła pamięta”, „Szkoła do Hymnu”, „Zapal światło wolności”, „Znicze dla Lwowa”, spotkania z Osobami – Żywymi Świadcami Historii, opieka nad Pomnikiem Ofiar Faszyzmu i Batalionów Chłopskich przy ulicy Partyzantów. Młodzież brała udział w biegu "Tropem Wilczym" w ramach Biegu Pamięci Żołnierzy Wyklętych”.

Temat historii podejmowany był w również z udziałem starszych uczniów w uroczystości upamiętniającej 80. rocznicę wysiedleń mieszkańców Zamojszczyzny oraz kampaniach, akcjach i programach np.:

- ogólnopolska kampania „Bohater ON – włóż historię!” - upamiętniająca uczestników Powstania Warszawskiego oraz promująca historię Polski XX wieku,
- #AkcjaŻonkile – upamiętniająca rocznice wybuchu powstania w getcie warszawskim.

Na lekcjach podejmowana była tematyka wzbogacona o wątki regionalne: Dzieci Zamojszczyzny (Róża Zamoyska), akcje UPA, powstanie zamojskie, Niemiecki Nazistowski Obóz Koncentracyjny i Zagłady Majdanek i Bełżec, śladami Józefa Piłsudskiego po Zamojszczyźnie, bitwa pod Komarowem.

Podczas uroczystości historyczno – patriotycznych, odbywały się spotkania i wystawy, np:

- ✓ wystawa postaci zasłużonych dla regionu w okresie międzywojennym – Kazimierz
- ✓ Bogdan Fudakowski, Maurycy Zamoyski,
- ✓ wykonano projekt edukacyjny „Róża i Jan Zamoyscy” w celu poznania postawy patriotycznej i głęboko humanitarnej ostatniego Ordynata i jego żony,
- ✓ wywiady - świadkowie historii- Zamojszczyzna podczas II wojny,
- ✓ udział w międzynarodowych obchodach: Dzień Pamięci o Ofiarach Holokaustu,
- ✓ udział w Wojewódzkim Konkursie Historycznym „Dzieci Zamojszczyzny. Los dzieci w relacjach źródłowych”,
- ✓ udział w spotkaniu z pracownikiem Muzeum Arsenał – pogadanka na temat żołnierzy wyklętych i walk powstańczych na Zamojszczyźnie,
- ✓ widowisko historyczno-muzyczne z okazji Święta Niepodległości, wraz ze śpiewaniem pieśni patriotycznych,
- ✓ XVII Regionalnym Konkursie Historycznym z tematu „Kampania polska 1939 r. na Zamojszczyźnie”,
- ✓ spotkanie z Prezesem Stowarzyszenia Upamiętnienia Polaków Pomordowanych na Wołyniu „ Rotunda Zamojska – Krypta Wołyńska”,
- ✓ spotkanie z Panem Julianem Grudniem Prezesem Polskiego związku byłych więźniów Politycznych Hitlerowskich Więzień i Obozów Koncentracyjnych,
- ✓ zajęcia edukacyjne poświęcone Zbrodni Katyńskiej z udziałem przedstawicieli Zamojskiej Rodziny Katyńskiej,
- ✓ przygotowywanie szkolnego apelu poświęconego Grażynie Kierszniewskiej – harcerce i uczennicy szkoły, brutalnie zamordowanej na zamojskiej rotundzie,

- Muzeum Wsi Ziemi Lubelskiej oraz rajd na górę Wapielnię - do wsi Ulów w „Wiejskiej chacie”, gdzie poznały i uczestniczyły w procesie przędzenia lnu na kołowrotku, który demonstrowały mieszkanki wsi, poznały proces powstawania tkaniny od lnianej łądygi po piękne sukienki, koszule, obrusy,
- wsi Mokrelipie w gospodarstwie Ulik, pozwoliła poznać życie roju pszczół, proces powstawania miodu, dzieci wykonywały proste prace pszczelarskie oraz mogły posmakować unikalnego miodu fasolowego,
- Zagrody Guciów, Muzeum Zamojskie, wycieczki do Zwierzyńca, Krakowa, Lublina, Warszawy, Kazimierza Dolnego, Sandomierza,
- Krainy Rumianku, poznawała obyczaje i tradycje polskiej wsi, udział w warsztatach: "Od ziarenka do chleba", "Majster lepiglina - ceramika", zwiedzanie Muzeum Pożarnictwa w Oseredku.

Kultywowanie tradycji i zwyczajów związanych z świętami np. Bożego Narodzenia i Wielkiej Nocy odbywa się w ramach przygotowania inscenizacji, Jasełek, tworzenie dekoracji świątecznych, przygotowanie prezentacji multimedialnych nt. polskich tradycji /historia choinki, pięknie nakryty stół wielkanocny/, kultywowanie polskich zwyczajów np. coroczne wieczory wróżb andrzejkowych, Dzień Matki, Dzień Babci i Dziadka. Organizowane są wigilie klasowe i konkurs kolęd, warsztaty z poznawania wielkanocnych zwyczajów i potraw " Wielkanoc na Zamojszczyźnie", "Tradycyjne Palmy Wielkanocne naszego regionu".

1.6.4. Formy przekazu dziedzictwa niematerialnego

Zagadnienia dziedzictwa niematerialnego podejmowane były także w ramach różnorodnych konkursów, spotkań międzypokoleniowych, ścieżek edukacyjnych, programów autorskich, widowiskach muzycznych, historyczno – patriotycznych.

Książnica Zamojska „Mój Zamość” (konkurs literacko-plastyczny) z okazji 440 rocznicy powstania Zamościa oraz konkurs „Zbuduj miasto idealne w Minecraft” (z wykorzystaniem gry z nowoczesnych technologii);

Muzeum Zamojskie organizuje cykliczny Konkurs Wiedzy o Zamościu i Regionie dla dzieci i młodzieży szkolnej z Zamościa oraz konkursy o tematyce historycznej, m. in. Konkurs „Hasło – symbol – upamiętniający Dzieci Zamojszczyzny”. Ponadto muzeum było współorganizatorem pikniku historycznego „Dzień z Twierdzą Zamość”, któremu towarzyszyła gra miejska „Na wały”, wystawy tematyczne, warsztaty i lekcje muzealne tematycznie związanych z historią Zamościa oraz projektu historycznego wraz ze Stowarzyszeniem Pospolite Ruszenie „Wspólne Dziedzictwo – Wspólna Pasja”.

W 2023 roku miasto przyznało dotację na realizację zadania publicznego: „Zamość 1920 - Przywrócić w pamięci w następane stulecie” (widowisko historyczno-patriotyczne). Współorganizowano także wydarzenia takie jak:

- ✓ ekspozycja mobilnej wystawy multimedialnej "Powstali 1863-1864" na Rynku Wodnym wraz z Muzeum Historii Polski w Warszawie;
- ✓ Orszak Trzech Króli ze Stowarzyszeniem Sympatyków Orszaku Trzech Króli w Zamościu;

- ✓ miejsce, jest taki kraj”,
- ✓ międzyszkolny "Nasze miasto i region"
- ✓ „Norwidiady”- tłumaczenie twórczości C.K. Norwida na języki obce,
- ✓ przegląd poezji śpiewanej poświęconego twórczości Marka Grechuty.

W ramach spotkań międzypokoleniowych odbyły się spotkania z kombatantami II wojny światowej związanymi ze środowiskiem Dzieci Zamojszczyzny, z członkami Związku Sybiraków oddział Zamość oraz z Uniwersytetem III Wieku spotkanie nt. „Zwyczaje Wielkanocne oraz warsztaty – Tradycje Rękodzieła (pisanki, ozdoby wielkanocne)

1.6.5. Współpraca ze środowiskiem naukowym.

W procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych miasto korzysta ze współpracy środowiska naukowego, przykładem jest:

- ✓ międzynarodowa konferencja naukowa „Synergia w architekturze”, promująca wpisanie Zamościa na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Uczestnikami byli przedstawiciele miast i miejsc wpisanych na Listę w Europie, organizowana przez Muzeum Zamojskie i Zamojski Klub Rotary – Zamość Ordynacki,
- ✓ konferencja naukowo – branżowa „Rekonstrukcje historyczne jako produkt turystyczny” organizowana przez Miasto, Uniwersytet Rzeszowski i Polską Organizację Turystyczną
- ✓ współpraca naukowa z dr Pawłem Fortuną – pracownikiem KUL. Temat wykładu związanego z promocją regionu w okresie pandemii „Szczęście jest blisko nas”, nawiązanie Zamojskie Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej w Zamościu,
- ✓ Muzeum Zamojskie opracowało i udostępniło we współpracy z Instytutem Sztuki PAN materiały fonograficzne z nagrań pieśni ludowych dorzecza górnego Wieprza, pochodzących z pracowni badań nad folklorem Muzeum Zamojskiego.
- ✓ Organizacja Festiwalu Grzybów pn. „Grzybobranie Lubelskie – Naturalnie”. Podczas trzydniowego wydarzenia w Zamościu odbyły się wykłady:
  - Roztoczański Park Narodowy, tematy: Przyroda na prawach natury, Drugie życie drzewa, rola martwych drzew w ekosystemie lasu
  - UMCS, Wydział Biologii i Biotechnologii, Instytut Nauk Biologicznych, Katedra Botaniki Mykologii i Ekologii, tematy: Grzybów mamy w bród. Bogactwo i różnorodność mykobioty Roztocza. Rola grzybów w przyrodzie i naszym życiu. Pożytki i szkody. Grzyby jadalne i trujące. Jasna i ciemna strona grzybobrania.
  - wykład dr Anny Feliks - kustosa Muzeum Wnętrz w Otwocku Wielkim

Wydział Turystyki i Promocji UM Zamość oraz Zamojskie Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej współpracują z Akademią Zamojską w zakresie realizacji praktyk dla studentów kierunku Turystyka i Rekreacja. Dzięki praktykom studenci mają możliwość zdobycia aktualnej wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego).

1.6.6. Publikacje o zasięgu lokalnym i regionalnym

W mieście wydawane są liczne publikacje o zasięgu lokalnym i regionalnym przez wydawnictwa popularyzujące dziedzictwo kulturowe jako element przyczyniający się

2. Obszar

Zarządzanie dziedzictwem kulturowym , jako czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego.

2.1. Kierunek działań - Wzmocnienie systemu ochrony i zarządzania na poziomie lokalnym

2.1.1. Dotacje miasta na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane

Jednym ze skutecznych mechanizmów na przeciwdziałanie zagrożeniom stopniowej degradacji substancji zabytkowej obiektów są dotacje udzielane zgodnie uchwałą nr: L/696/2022 Rady Miasta Zamość z dnia 26 września 2022 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji z budżetu miasta na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, znajdujących się na obszarze Miasta Zamość. Na przestrzeni 4 lat udzielono 10 dotacji dla następujących podmiotów:

W roku 2020

- 1) Parafia Rzymsko-Katolicka Zwiastowania NMP oo. Franciszkanów w Zamościu na remont konserwatorski XVII-wiecznego barokowego kościoła oo. Franciszkanów w Zamościu w wysokości 20 000 zł. na roboty budowlane wewnątrz świątyni oraz zagospodarowanie terenu przy kościele.
- 2) Zgromadzenie Redemptorystów Dom Zakonny w Zamościu na roboty budowlane przy wykonaniu wzmocnień murów oraz remontu elewacji nawy głównej, prezbiterium, zakrystii i skarbcza Kościoła pw. św. Mikołaja przy ul. Bazylińskiej 21 w Zamościu, w wysokości 20 000 zł. na renowację wnętrza kościoła.

W roku 2021

- 1) Parafia Rzymsko-Katolicka Zwiastowania NMP oo. Franciszkanów w Zamościu na remont konserwatorski XVII-wiecznego barokowego kościoła oo. Franciszkanów w Zamościu ul. Staszica 1, w wysokości 17 000 zł. na roboty budowlane z zewnątrz i wewnątrz świątyni.
- 2) Zgromadzenie Redemptorystów Dom Zakonny w Zamościu ul. Bazylińskiej 21, w wysokości 20 000 zł. na roboty budowlane przy wykonaniu renowacji i izolacji ścian oraz renowacji stolarki okiennej i drzwiowej.
- 3) Wspólnota Mieszkaniowa Kamienicy przy ul. Żeromskiego 13, ul. Kolegiackiej 18 i ul. Kościuszki 12 w Zamościu – tzw. „Kamienica Czerskiego”, w wysokości 2 030,34 zł. na naprawy tynków oraz obróbki blacharskie podokienne i rury spustowe z rynien.

W roku 2022

- 1) Zgromadzenie Redemptorystów Dom Zakonny w Zamościu ul. Bazylińskiej 21, w wysokości 20 000,00 zł. na prace remontowo – konserwatorskie wnętrza (nawa główna, stara kruchta i pomieszczenie nad kruchtą) kościoła p.w. Św. Mikołaja w Zamościu.
- 2) Wspólnota Mieszkaniowa Kamienicy przy ul. Żeromskiego 13, ul. Kolegiackiej 18 i ul. Kościuszki 12 w Zamościu – tzw. „Kamienica Czerskiego”, w wysokości 5 000,00

do dawnych tradycji. Można zwiedzić też obóz historyczny i przenieść się na chwilę do XVII w.

2. „Zamość 1920 - przywrócić w pamięci” - upamiętnienie wydarzenia wojny polsko-bolszewickiej. Inscenizacja bitwy pod Zamościem służy propagowaniu polskiej tradycji narodowej i kultywowaniu dziejów oręża polskiego. Ważnym punktem wydarzenia jest także zaznaczenie udziału ukraińskich strzelców siczowych oraz przybliżenie postaci gen. Marko Bezruczki i kpt. Mikołaja Bołtucia, dowódców obrony Zamościa w bitwie z 1920r.
3. Legenda Stołu Szwedzkiego - W czasach napaści Szwedów na Rzeczpospolitą w 1656, kiedy wojska króla szwedzkiego Karola Gustawa nie mogły podbić Twierdzy Zamość, Jan Sobiepan Zamoyski podstępnie wpuścił wojska szwedzkich do miasta i zgodnie ze zwyczajem ugościł ich wykwintnym przyjęciem, ale wiedząc o ich gotowości do ataku, przygotował poczęstunek na stojąco zajmując ręce wrogom, którzy musieli jeść na stojąco trzymając talerze. Od tej pory, poczęstunek na stojąco nazywany jest stołem szwedzkim. Inscenizacje Legendy Stołu Szwedzkiego organizowane są przez Stowarzyszenie „Turystyka z Pasją” w Kazamacie Bastionu II w wakacje.
4. Przekazanie okupu Chmielnickiemu - inscenizacja nawiązująca do wydarzeń z 1648r. w Zamościu, organizowana jest przez Stowarzyszenie „Turystyka z Pasją”.
5. Realizacja Zamojskiego Festiwalu Filmowego „Spotkania z Historią”, we współpracy z TVP Historia.
6. Rekonstrukcja 37. rocznicy wprowadzenia stanu wojennego w Zamościu. Organizatorem rekonstrukcji obchodów rocznicowych wprowadzenia stanu wojennego w Polsce był Region Środkowo-Wschodni NSZZ „Solidarność” Oddział Zamość.
7. Pokazy musztry - na Rynku Wielkim na której prezentował się pięcioosobowy oddział piechoty polskiej z XVII w. w strojach historycznych z pokazem wystrzałów z broni oraz fechtunku,
8. Przegląd Muzyki Wojskowej i Patriotycznej - we współpracy ze Stowarzyszeniem "Jesteśmy z Tobą - Bądź z Nami" z siedzibą w Zamościu.

2.2.2. Oferta turystyki kulturowej

Miasto podejmuje również liczne inicjatywy dla zróżnicowania oferty turystyki kulturowej poprzez kreację wydarzeń oraz zachęt do aktywności kulturalnej poza typowym sezonem wycieczkowym. Aktywność swoją prezentuje ZCITiH które corocznie prowadzi cykl wycieczek tematycznych po mieście. Wycieczki skierowane są dla mieszkańców i odbywają się raz w miesiącu, przez cały rok i są bezpłatne. Celem organizowanych wycieczek jest pokazanie wartości dziedzictwa kulturowego miasta. Tematem wycieczek były m.in.

- ✓ Zamość – twierdza szturmem niezdobyta przez obce wojska,
- ✓ Szlakiem Zamojskich Kobiet, Rynki, skwery i place zamojskie,
- ✓ Zakony w Zamościu na przestrzeni wieków,
- ✓ Zamość jako ważny ośrodek handlowy w XVII w,
- ✓ Zamość w okresie okupacji niemieckiej,
- ✓ Społeczność żydowska w Zamościu – od Synagogi po Mykwę,
- ✓ Zamość Perła Renesansu – przykład w stylu w architekturze,
- ✓ Zamojskie kamienice wczoraj i dziś.

3. Zamojskie Lato Teatralne,
4. Festiwal Kultury Włoskiej, „Arte, Cultura, Musica e...”,
5. koncerty w plenerze i w siedzibie Orkiestry Symfonicznej im. Karola Namysłowskiego,
6. Międzynarodowe Spotkania Wokalistów Jazzowych, Jazz Festival.
7. Międzynarodowe Dni Filmu Religijnego „Sacrofilm” organizowane przez Centrum Kultury Filmowej „Stylowy” w Zamościu. Ich fundamentem jest nauczanie św. Jana Pawła II o wzajemnym poszanowaniu pomiędzy przedstawicielami różnych kultur oraz dialog między religiami monoteistycznymi – judaizmem, chrześcijaństwem i islamem. Podczas Sacrofilmu wyświetlane są filmy fabularne i dokumentalne, które podejmują szeroko pojętą tematykę religijną, metafizyczną i egzystencjalną. To niezwykle ambitne kino, nastawione na odkrywanie sacrum. Pozwala znaleźć wartości, które łączą ludzi, niezależnie od wyznawanej wiary, środowiska czy kraju, w którym się żyje. W przedsięwzięciu od lat biorą udział przedstawiciele festiwalu religijnych z Włoch, Francji, Ukrainy i Armenii.

2.2.4. Udział miasta w stowarzyszeniach

Miasto od wielu lat jest członkiem wielu Stowarzyszeń z którymi wspólnie promuje dziedzictwa kulturowego. ZCITI_H jest członkiem:

- ✓ Lokalnej Organizacji Turystycznej „Zamość i Roztocze” która ściśle współpracuje z Ligą Polskich Miast i Miejsc UNESCO. Organizacja ta zrzesza niektóre instytucje i samorządy w Polsce, związane z miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.
- ✓ Lubelskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej z którą współpracuje w zakresie promocji turystyki kulturowej.

ZCITI_H prowadzi badania ankietowe oraz zbiera informacje dotyczące ruchu turystycznego, prezentowane podczas podsumowania sezonu turystycznego. Udostępniane są liczby turystów odwiedzających obiekty muzealne i atrakcje turystyczne, kierunki przyjazdów turystów do Zamościa, a także co miało wpływ na ruch turystyczny w mieście (mocne i słabe strony).

Miasto Zamość jest członkiem wielu stowarzyszeń m.in.:

- ✓ Stowarzyszenia Samorządów Euroregion Bug,
- ✓ Stowarzyszenia Samorządów Euroregion Roztocze,
- ✓ Stowarzyszenia Forum Rewitalizacji,
- ✓ Liga Miast i Miejsc Światowego Dziedzictwa w Polsce,
- ✓ Polski Komitet Narodowy ICOMOS
- ✓ międzynarodowa Organizacji Miast Dziedzictwa OWHC

Na działania promocyjne, w tym w językach obcych miasto wyasygnowało 1 724 645,28 zł.

Poniesione wydatki w zł.

	Rok 2020	Rok 2021	Rok 2022	Rok 2023	lata 2020-2023
ZCITI _H	3 990,00	30 345,00	12 199,00	26 079,00	72 613,00
WTiP	394 240,65	393 583,70	405 074,37	459 133,56	1 652 032,28
WKIS	0	0	14 329,50	0	14 329,50
Łącznie	398 230,65	423 928,70	431 602,87	459133,56	1 738 974,78

oraz degustacjami. Organizowane są również wspólnie wyjazdy autokarowe do Nielisza, Zwierzyńca, Lipsko Polesia.

Ponadto w mieście organizowany jest Jarmark Wielkanocny oraz Bożonarodzeniowy na którym prezentowane jest m.in. rękodzieło twórców ludowych z poza Zamościa oraz we współpracy z Urzędem Marszałkowskim.

Przy organizacji wielu wydarzeń miasto współpracuje z wieloma podmiotami z regionu Roztocza, Województwa Lubelskiego i poza województwem m.in.:

1. „Zamość na okrągło” (współpraca z Urzędem Marszałkowskim w Lublinie),
2. Festiwal grzybów „Grzybobranie Lubelskie – Naturalnie” (współpraca z Urzędem Marszałkowskim, Roztoczańskim Parkiem Narodowym,
3. Współpraca z Muzeum Historii Polski w Warszawie przy mobilnej wystawie multimedialnej "Powstali 1863-1864",
4. współpraca z Fundacją Spichlerz Kultury – wsparcie organizacji w Zamościu Festiwalu Kultury Żydowskiej - Pardes Festival (rozszerzenie dotychczasowej formuły festiwalu o wydarzenia w Zamościu).

ZCITIh, wprowadziło produkt turystyczny pn. Podziemny Zamość – zespół atrakcji turystycznych zlokalizowanych w obrębie zabytkowego Zespołu Staromiejskiego Zamościa, dostępnych do zwiedzania przez mieszkańców i turystów. Charakterystycznym elementem łączącym wszystkie podmioty jest ich lokalizacja w zabytkowych podziemiach kamienic mieszczańskich oraz elementach fortyfikacyjnych Twierdzy Zamość. Wszystkie obiekty znajdują się na terenie Starego Miasta. Produkt turystyczny w swoim zakresie obejmuje 8 obiektów muzealnych i atrakcji turystycznych oraz restauracje świadczące swoje usługi w piwnicach na Rynku Wielkim w Zamościu. Produkt Turystyczny otrzymał wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny Województwa Lubelskiego.

W nawiązaniu do współpracy z regionem Zamojskie Centrum jest także organizatorem szkoleń pod nazwą „Zamość i Roztocze wspólny produkt turystyczny” skierowany do przedstawicieli branży turystycznej Województwa Lubelskiego.

3.2.2. Formy promocji i informacji

Dziedzictwo kulturowe miasta jest promowane i prezentowane w oparciu o różne formy promocji i informacji, w tym nowoczesne, cyfrowe. Oprócz stałych kanałów takich jak prasa, radio, telewizja czy materiały drukowane, w dużej mierze posługiwano się Internetem - cykl wydarzeń online (m.in, historyczne ciekawostki, treningi sportowe, warsztaty dla dzieci, pokazy kulinarne, koncerty).

W dobie pandemii głównym kanałem był internet, sporo wydarzeń organizowanych było online na oficjalnym profilach Miasta Zamość w mediach społecznościowych. Przykładem może być Grudniowy jarmark świąteczny w roku 2020 r., który odbył się po raz pierwszy w formie online, Miasto Zamość organizowało go wspólnie z niemieckimi miastami partnerskimi Schwaebisch Hall oraz Weimar.

z ważnymi rocznicami historycznymi, np. wybuch II wojny światowej, rocznice powstań narodowych, rocznice ważnych bitew itp.

- ✓ w projekcie „Zostawiam ślady tu gdzie żyję”, poznawali dziedzictwo kulturowe miasta i regionu, upowszechnione na Facebooku, zorganizowano wystawę fotografii,
- ✓ opracowali film „Historia pałacu Zamoyskich” udostępniony na stronie szkoły oraz w mediach społecznościowych,

Wychowankowie Młodzieżowego Domu Kultury, opracowali prezentacje multimedialne poświęcone:

- ✓ osobie Karola Namysłowskiego, muzyka, kompozytora oraz założyciela Zamojskiej Orkiestry Symfonicznej,
- ✓ historii Akademii Zamojskiej, którą rozpowszechniono przez Internet oraz facebook.

Nauczyciele na zajęciach z regionalizmów stale korzystają z zasobów medialnych.

3.2.4. Szlaki turystyczne

Miasto utworzyło 4 szlaki turystyczne propagujące dziedzictwo kulturowe będące istotnymi działaniami dla promocji regionu.

1. rowerowy - „Cyrkumwalacyjny” - wokół twierdzy”. Oznaczony kolorem fioletowym. Szlak rowerowy wokół twierdzy ma charakter spacerowy i rekreacyjny, około 40-minutowa przejażdżka – „patrol” wokół ufortyfikowanego miasta,
2. przyrodniczy - oznaczony kolorem zielonym. Jest to szlak pieszy, rekreacyjno- edukacyjny, który pozwala zapoznać się z walorami przyrodniczymi twierdzy, w tym zabytkowymi założeniami zieleni w granicach historycznych fortyfikacji. Ukazuje też bogactwo zarówno ptaków, jak i nietoperzy oraz znaczenie i sposoby aktywnej ochrony zagrożonych gatunków. Szlak łączy pierścień zieleni fortecznej wokół miasta UNESCO z sąsiadującym obszarem wypoczynkowym nad Wielką Zalewą. Wymaga około 3 godzin,
3. widokowy - „panoramiczny”, oznaczony kolorem niebieskim. Jest to szlak pieszy edukacyjno-rekreacyjny, prowadzony dalszym przedpołem twierdzy, z wykorzystaniem najlepszych punktów, ciągów i płaszczyzn widokowych. Elementem szlaku jest „Promenada UNESCO” – pełniąca także rolę widowni podczas wielkich widowisk plenerowych – rekonstrukcji historyczno – militarnych,
4. forteczny- oznaczony kolorem różowym, jest to szlak pieszy, edukacyjny, prowadzony bliskim przedpołem i zapołem fortyfikacji, pozwalający poznać je od zewnątrz i od środka. Ukazuje Zamość, jako specyficzne i wyjątkowe założenie obronne. W szlak wplecione są ekspozycje kubaturowe oraz dwa projekty tematyczne:
  - „Lelewel” - porównanie stanu Twierdzy Zamość na akwarelach J. P. Lelewela i stanu obecnego – z tych samych ujęć
  - „Dotknąć Twierdzy” – prezentacja trwałych płaskorzeźb – reliefów miasta i twierdzy – z myślą o dzieciach, a także osobach słabo widzących i niewidzących. Trasa wymaga, łącznie ze zwiedzaniem ekspozycji około 5 godzin. Wymienione szlaki opisane na stronie www.twierdza.zamosc.pl

Ścisły obręb Starego Miasta jest niewielkim kompleksem i idealnie nadaje się do zwiedzania za pomocą eklektycznych pojazdów. Prywatni przedsiębiorcy opracowali 3 trasy zwiedzania, dzięki którym z komentarzem lektora można poznać Stare Miasto.

OBSZAR 2			
Zarządzanie dziedzictwem kulturowym, jako czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego			
1.	Wzmocnienie systemu ochrony i zarządzania na poziomie lokalnym	Zorganizowanie w strukturze Urzędu Miasta odrębnego stanowiska/jednostki ds. ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym (0/1)	0
		środki miasta wydane w skali roku na działania na rzecz ochrony dziedzictwa (średnio)	13 946 320,38
		ilość szkoleń z zakresu ochrony dóbr kultury dla pracowników UM Zamość	1
2.	Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej	środki wydane przez miasto na działania promocyjne ZCTiH, TiP, KiS)	1 724 645,28
		ilość wydarzeń skupiających się na dziedzictwie kulturowym	352
		ilość istniejących szlaków turystyczno-kulturowych w granicach miasta	5
		ilość działań promocyjnych we współpracy z podmiotami zewnętrznymi	16
OBSZAR 3			
Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości			
1.	Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego miasta (materialnego i niematerialnego)	ilość zrealizowanych na rzecz miasta projektów badawczych bądź dokumentacyjnych	0
		wydane środki (kwota)	0
		pozyskane środki(kwota)	0
2.	Promocja i prezentacja dziedzictwa kulturowego miasta /wewnętrzna, zewnętrzna/ oraz działania edukacyjne	ilość zrealizowanych na rzecz miasta projektów promocyjnych	11
		wydane środki (kwota zł)	240 000,00 zł
		pozyskane środki (kwota zł)	120 000,00 zł
		ilość szkoleń, konferencji, spotkań specjalistów w zakresie dziedzictwa kulturowego i/lub turystyki kulturowej	2

5. Podsumowanie

Przedstawione w sprawozdaniu działania pokazują, że Miasto Zamość systematycznie realizuje zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz aktywnie promuje dziedzictwo kulturowe materialne i niematerialne. Spośród zadań zaplanowanych w Programie, zdecydowana większość została wykonana. W sprawozdaniu zostały przedstawione tylko zrealizowane zadania. Prace budowlane oraz remontowo- konserwatorskie przy zabytkach zostały przeprowadzone ze środków pochodzących z budżetu miasta oraz z zewnętrznych źródeł finansowania. Środki te w znaczącym stopniu pozwoliły na przeprowadzenie szeregu prac pozwalających na zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed zniszczeniem lub

Realizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami była możliwa m.in. dzięki pełnej współpracy wszystkich wydziałów urzędu oraz zaangażowanych mieszkańców miasta.

Podsumowując należy stwierdzić, że miasto w okresie od 2020 -2023 realizowało założenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami wykorzystując do tego celu wszelkie możliwości formalno - prawne, finansowe i merytoryczne. Wielokrotnie ze skutkiem pozytywnym sięgało po środki zewnętrzne, dzięki którym realizowane były wszechstronnie, przez różne podmioty i komplementarnie zadania, które prowadziły do osiągnięcia założonego celu. Zadania te obejmowały zarówno działania bezpośrednio wpływające na poprawę stanu zachowania zabytków, jak również realizowano projekty, upowszechniające i promujące lokalne dziedzictwo kulturowe oraz zwiększające świadomość społeczną w zakresie potrzeby jego zachowania. Miasto w sposób przemyślany i zaplanowany realizuje zadania przyjęte w Programie w miarę posiadanych środków finansowych oraz dostępnych zewnętrznych źródeł finansowania. Niektóre założenia wskazane w Programie oraz wskaźniki jego realizacji nie tracą na aktualności, mają charakter ciągły i powinny być kontynuowane w kolejnym Programie na lata 2024-2027. W następnych latach należy również sukcesywnie dążyć do realizacji kolejnych nowych ważnych zadań w kierunku zachowania dziedzictwa kulturowego.

Uzasadnienie

Obowiązek sporządzenia sprawozdania z realizacji Gminnego Programu Opieki na Zabytkami Miasta Zamość i przedstawianie go radzie miasta, wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2022 poz. 840 z późn. zm.).

Sprawozdanie z realizacji Programu zostało opracowane w oparciu o materiały zebrane od wydziałów i spółek miejskich, które wypowiedziały się w przygotowanej Ankiecie, opracowanej na potrzeby sprawozdania.

Informacji udzielił Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków. Delegatura w Zamościu oraz wydziały Urzędu Miasta Zamość wraz z podległymi wybranymi jednostkami organizacyjnymi i spółkami miasta: Wydział Budownictwa Urbanistyki i Ochrony Zabytków, Wydział Inwestycji Miejskich i Zamówień Publicznych, Wydział Gospodarki Komunalnej i Ochrony Środowiska, Wydział Rozwoju Miasta i Funduszy Zewnętrznych, Wydział Geodezji i Gospodarki Nieruchomościami, Wydział Kultury i Sportu, Wydział Turystyki i Promocji, Wydział Oświaty, Wydział Organizacyjno-Administracyjny, Zarząd Gospodarki Lokalowej, Zarząd Dróg Grodzkich.

DYREKTOR WYDZIAŁU

mgr inż. Joanna Rączka